

Historiska perspektiv på industri

JOHANNES DAUN*

PER HALLÉN**

Textilmuseet

Göteborgs universitet

Industri kan definieras som en näring med uppgift att bearbeta och förädla råämnena och halvfabrikat till handelsvaror. Det kan ske vid både stora och små anläggningar, med mer eller mindre hjälp från maskiner och externa kraftkällor. Givet industrins enorma betydelse för hela världen under de senaste seklen har begreppet också en vidare betydelse, i sammansättningar och ordformer såsom industrialismen, industrisamhället och den industriella revolutionen. Att studera industrin och dess historia blir då långt mer än en fråga om fabriker, maskiner och företag – det handlar om globalisering, miljöförstörelse, social och ekonomisk ojämlikhet, teknisk utveckling, urbanisering och mycket mer.

Ända sedan industrisamhällets tidigaste framväxt under 1700-talet har produktionen kontinuerligt förändrats, liksom den historiska forskningens syn på industrin. Under 1900-talets första hälft skrevs många tunga företagsmonografier. Här stod det lokala företaget och dess ledande personer i centrum. Monografierna byggde ofta, om än inte alltid, på grundliga källstudier och var viktiga för att etablera företagsarkiv som historievetenskapligt källmaterial. Under 1970- och 1980-talens "Gräv där du står"-rörelse växte sig en gräsrotsdriven forskning stark. Den industrihistoriska forskningen breddades: perspektiven, metoderna och inte minst vilka som deltog i forskningen förändrades. Parallellt med lokala studiecirkel och en snabb tillväxt av mer eller mindre ideella arbetslivsmuseer, gjordes viktiga insatser för industriminnesvård och industrihistoria genom forskningsprojekt och insatser från myndigheter.

* Fil. dr i historia.

** Fil. dr i ekonomisk historia.

De fysiska lämningarna från industrin har i växande grad studerats inom lokal industriminnesvård. Ända sedan friluftsmuseerna och hembygdsrörelsens tidiga år har vissa typer av industrialanläggningar tagits tillvara, exempelvis kvarnar, stampar och sågar. Idag är synen på skydd av (i normalfallet övergivna) industrialanläggningar betydligt bredare. Oatliga exempel kan ges på gamla fabriksbyggnader, gärna centralt belägna i städerna, som har omvandlats till kontor, skolor eller bostäder efter att produktionen lagts ner. Det betraktas som ett allmänt intresse att spår efter industriell verksamhet ska kunna bevaras för framtida generationer. Likafullt kan kampen ofta bli tuff, eftersom anläggningarna i sin skala och utformning inte alltid gör det enkelt för den som vill inrätta ny verksamhet på platsen. Alternativet blir ofta rivning.

Samtidigt har den industriella fabriksverksamheten och sysselsättningen förändrats radikalt i många svenska orter, med arbetslöshet och avfolkning som följd. För en enskild ort kan en nedläggning slå mycket hårt. Vissa industrier har också haft långtgående påverkan på den lokala miljön, exempelvis genom utsläpp av tungmetaller i vattendrag, omledning av vattendrag, eller efterlämnade slagghögar, dagbrott och gruvgångar. Just den genomgripande förändring som en avvecklad industri kan föra med sig på en plats, kan också sägas vara drivkraften för mycket av det lokalt baserade industrihistoriska arbetet, vare sig det är en studiecirkel, ett arbetslivsmuseum eller ett akademiskt forskningsprojekt.

Hur ser dagens historieforskning på industrin? Vilken typ av forskningsfrågor, ämnesområden och metodik dominerar fältet? Att få svar på dessa frågor var ett av motiven med detta temanummer av *Historisk tidskrift*. Intresset att medverka var stort och de som slutligen fick möjlighet att medverka i temanumret är inte ensamma inom detta forskningsfält. Åtskilliga artiklar som tyvärr inte kunde beredas utrymme i detta nummer kommer förhoppningsvis att bli publicerade i andra sammanhang.

Den sammansättning av forskare som till slut kom att medverka i temanumret, efter det att *peer review*-process och tidsnöd decimerat urvalet ytterligare, visar på just den bredd i ämnesval, tidsperioder och discipliner som vi eftersträvat. Vi ser med intresse att lärosäten från Lund till Luleå och från Göteborg till Stockholm är representerade, från ämnen som teknikhistoria, ekonomisk historia, arkeologi, historia och modevetenskap. Något vi dock fått konstatera, i motsats till vår förhopp-

ning, är en ojämn balans sett till de medverkandes könstillhörighet.

Intresset för medverkan i detta temanummer pekar på att industrihistoria ännu är ett viktigt forskningsområde i Sverige, där alltså en viktig grund lagts de senaste cirka 40 åren. Temanummer om industri är därför inget nytt, även om inte just *Historisk tidskrift* tagit sig an detta tidigare. Industrihistoriska temanummer har tidigare förekommit i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* vid ett par tillfällen (1988, 1998 och 2005), då förstas med inriktning på bebyggelse. Nordiska museets årsskrift *Fataburen* har haft industri som tema åtminstone två gånger (1982 och 1984). Ett viktigt organ för ämnet har genom åren också varit Tekniska museets årsskrift *Daedalus*. Här ska även nämnas den teknikhistoriska tidskriften *Polhem* samt tidskriften *Arbetshistoria*, som från sina respektive ämnesområden varit viktiga kanaler för inhemsk industrihistorisk forskning.¹ Emellertid ges varken *Daedalus* eller *Polhem* ut längre.

Vad gäller *Historisk tidskrifts* egen utgivning kan konstateras att industrihistoriska studier visserligen publiceras, men endast sparsamt. Under rubriken "Uppsatser" återfinns fem (beroende på definition) industrihistoriska artiklar under perioden 2012 till och med 2023 – alltså lika många som tillkommer i och med detta temanummer.

De intressanta artiklar som publiceras i detta temanummer förtjänar några introducerande ord. Bergsbruk och järnframställning har en given plats i en skildring av industri i Sverige. I artikeln "Rörelser mot det industriella" undersöker och diskuterar Måns Jansson och Göran Rydén hur forskare har försökt förstå det industriella genombrottet och vilka faktorer som ansetts kunna förklara förändringen. Utgångspunkten är den samtida diskussionen kring sekelskiftet 1800 då stenkol och ångdrift ansågs vara drivande. Kontakterna mellan Storbritannien och Sverige var livliga, och undersökningen för författarna vidare till den samtida svenska diskussionen kring järnbruken och dess möjliga utveckling och en rörelse mot det industriella samhället.

Skogens resurser har under lång tid varit viktigt för svensk industri, inte minst för pappersbruken. Att säkra naturresurser för den egna produktionen har varit av central betydelse och i "Kampen om skogsråvaran i norra Sverige" undersöker Thomas Pettersson och Fredrik Olsson

1. Här kan även nämnas tidskriften *Folkets historia*, vars artiklar ofta var industrihistoriska på 1980- och 1990-talen. Även årsböcker från läns museer och liknande har vid olika tillfällen haft temanummer om den regionala industrin.

Spjut förhållandena från 1962 till 2003. Denna studie fokuserar på hur de stora industriföretagen samverkat i kartellbildningar för att hålla kostnaderna för skogsråvaran nere och därmed bli konkurrenskraftiga på världsmarknaden med sina produkter. Forskningen knyter därmed an till den livaktiga forskningen som bedrivs kring karteller och dess betydelse, inte minst under 1900-talet.

Intresset för industri bland forskarna är till en del en avspiegling av den samtida uppmärksamheten i dagens mediala och politiska debatt rörande de stora satsningar som planeras under parollen grön industri, exempelvis bilbatterifabriker och vätgasdrivna stålverk. I vissa kommuner spås nysatsningarna generera tusentals arbetstillfällen – med risk för glädjekalkyler, kan tilläggas. Samtidigt automatiseras en växande andel av arbetsuppgifterna och artificiell intelligens påverkar alltmer av produktionen. En sådan nydaning aktualiserar även behovet av historiska perspektiv, vilket detta temanummer ger exempel på i en essä om hur Norrland vid flera tillfällen, inte minst i vår egen samtid, betraktats som det nya framtidslandet. Essän är skriven av Roine Viklund, Magnus Lindmark och Ann-Kristin Bergquist, som ger en historik över industrialiseringsvågor som berört Norrland från 1800-talets slut fram till vår egen tid.

Studier av industri kräver ofta ett perspektiv bredare än det som nationsgränsen ger vid handen. En sådan aspekt är hur kunskaper om industriell tillverkning inhämtats och prövats i praktiken. Denna fråga belyses med exempel från Sveriges tidiga glas- respektive krutindustri i artikeln "Adertonhundralets argonauter", som skrivits av trion Andreas Marklund, Mikael Ottosson och Joachim Östlund. Det internationella perspektivet blir än mer tydligt i Johan Svanbergs artikel i detta nummer, "Kapitalets nya rörlighet", som handlar om Beklädnadsarbetareförbundets reaktioner på och berättelser om den svenska konfektionsindustrins utlandsetableringar under 1960- och 1970-talen.

Utöver Svanbergs artikel finns ytterligare två texter om konfektionsindustrin i detta häfte. Konfektion tillhör de industribranscher som drabbades hårt av handelns och arbetsmarknadens internationalisering under 1900-talets andra hälft. I stort sett alla fabriker för klädsömnad här i landet försvann, i konkurrens mot tillverkning i andra länder. I Marie Ulvängs artikel "Kvalitet som ideal och strategi" lyfts en sällan diskuterad aspekt av denna process, nämligen den roll som modets för-

ändring och synen på stil och kvalitet spelade för de svenska företagens svårigheter. Konfektionsindustrin står i centrum även i Johannes Dauns essä om 1900-talets småskaliga och decentraliserade industrier, "En 'låg-industri' i skuggan av 1900-talets högindustriella epok?".

Industrialisering är en process och som sådan kan den också ha ett slut, åtminstone lokalt. Då blir begrepp som avindustrialisering och postindustri aktuella. Det rika forskningsläget kring avindustrialisering beskrivs i översikten "Den mångfacetterade avindustrialiseringen", skriven av Stefan Backius. Spåren efter industriell verksamhet är temat även för en text i avdelningen Bild i perspektiv. Med samtidsarkeologiskt perspektiv diskuteras lämningarna efter arbetarbostäder från 1960-talet, i Maria Perssons "Industrins öar av övergivenhet".

*

Gästredaktörerna vill slutligen rikta ett varmt tack till de forskare som bidragit till att möjliggöra detta temanummer av *Historisk tidskrift*, vilket utöver författarna innefattar de lektörer som granskat texterna samt tidskriftens ordinarie redaktion.